

Орлова О. В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Мокляк О. І.

Полтавський державний аграрний університет

ХУДОЖНЯ ІНТРИГА У ПРОЄКЦІЯХ ЧИТАЦЬКИХ ОЧІКУВАНЬ

Стаття присвячена аналізу художньої інтриги як одного з елементів структурної побудови літературного твору. До традиційного розгляду інтриги як рушія розвитку сюжетної дії пропонується аспект читацького сприйняття художнього тексту, розроблений представниками феноменології та рецептивної естетики. Підходи до художньої інтриги як аспекту читацького сприйняття дають змогу розширити уявлення про поняття інтриги, визначити нові різновиди та функції залежно від горизонтів читацьких очікувань. Потракткування художньої інтриги простежуються на матеріалах розвідок зарубіжних та вітчизняних дослідників, що відкривають нові перспективи аналізу. У статті розглянуто поняття сюрпризу (Л. Клісміт, В. Ліоцакіс), що виконує роль непередбаченого читачем ефекту у вигляді вчинку, дії, коментаря, повідомлення. На прикладах романної літератури (А. Мердок «Чорний принц») та новели (П. Меріме «Кармен») ілюструються моменти підготовки й розвитку інтриги з метою створення та поглиблення читацьких емоцій у процесі художнього сприйняття. Інтрига як рушій сюжетної дії здатна уповільнювати або прискорювати перебіг подій за допомогою різних засобів: переривання сюжету, зупинка та уповільнення дії, помилковий напрям, драматична іронія, передрікання, загадкові заголовки та епіграфи. Важливим для розгортання інтриги є особа наратора, від стратегії якого залежить читацьке сприйняття художнього тексту. У статті зроблено висновок про залежність динаміки читацьких реакцій від емоційності оповідача, що підтверджує психологічну функцію інтриги. Рецептивні почуття читачів формуються як емпатія чи антипатія до персонажів твору та їхніх вчинків. Так автор грає на емоціях читачів, поглиблюючи одні, гальмуючи інші. Подальші дослідження художньої інтриги автори планують продовжити в руслі психологічного впливу на читацькі рецепції.

Ключові слова: інтрига, сюжет, читацькі очікування, інтерпретація, сприйняття, авторський сюрприз, нарація.

Постановка проблеми. Інтрига є одним із літературних структурних компонентів, який організує сюжет твору та водночас слугує засобом активізації читацької уваги, справдженню читацьких очікувань. Важливим аспектом сучасних літературознавчих студій, присвячених проблемі поетики художнього твору, зокрема сюжетним елементам, є врахування комунікативної природи літератури, її здатності викликати психологічний, емоційний, естетичний відгук у читача. Як зазначає М. Зубрицька, «категорія читача опинилася в полі зору практично всіх літературознавчих шкіл та напрямів і стала пунктом перехрестя найоригінальніших теоретичних ідей у літературно-критичній думці ХХ століття» [3, с. 7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних довідникових виданнях художню інтригу визначено як складне, напружене перепле-

тання подій, пов'язане із зіткненням інтересів між персонажами [5, с. 433]. Зауважимо, що ця дефініція розкриває сутність саме сюжетної інтриги, пов'язаної із розвитком дії, конфліктами, характерами персонажів. Зарубіжні вчені В. Брюер, Г. Дітевег, Р. Дж. Герріг, Л. Клісміт, В. Ліоцакіс, А. Смутс, Е. Тан пропонують інші акценти в потрактуваннях художньої інтриги, пов'язані з читацькими очікуваннями й читацькими інтенціями. На багатоаспектності інтриги наголошують у своїх дослідженнях українські науковці, зокрема А. Вихлюк, Л. Кицак, К. Худик та ін.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд залежності розвитку інтриги від процесу читацького сприйняття та від читацьких очікувань. Школа рецептивної естетики, спираючись на ідеї психологічної теорії О. Потєбні, визнає активну роль читача в діалогічному процесі сприйняття

художнього тексту, оскільки саме він «одухотворює його власними очікуваннями, уявою, почуттями» [6, с. 58].

Виклад основного матеріалу. Теорія літературної комунікації методологічно перегукується з герменевтикою – вченням про розуміння сенсу висловлювання, про інтерпретацію літературного твору, що передбачає присутність суб'єкта-інтерпретатора. Теоретик герменевтики Г.-Г. Гадамер функціональність літератури пояснював взаємодією горизонтів автора та читача. «Поняття літератури, – писав учений, – не існує без урахування того, хто її сприймає. Буття літератури – це мертве існування якогось відчуженого буття, яке симультанно входить у дійсний світ переживань пізніших епох. Навпаки, література як така є втіленням функції духовного успадкування і охорони традицій, і у кожному сучасності вона вносить свою приховану історію» [2, с. 156]. Розуміння літератури як «втіленої функції» підкреслює її функціональну спрямованість, творчий, духовний характер та запрограмованість суб'єктної свідомості сприйняття. Можна з повним правом стверджувати, що функціональні підходи мають багато спільного з методологією герменевтики та феноменології.

Англійський дослідник Р. Дж. Герріг акцентує увагу на зв'язках інтриги з розповідними стратегіями автора та читацькою рецепцією, наголошуючи на залежності від читацьких очікувань. Він пише, що інтрига виникає внаслідок «браку знань читача про якийсь особливо важливий момент у розповіді» [8, с. 79]. Інтригу вчений визначає не тільки як сюжетний елемент, а й як сильне почуття реципієнта в очікуванні розв'язки подій. Автор керує читацькими емоціями, уповільнюючи чи прискорюючи розвиток дії у творі. Суголосну думку висловлюють науковці Е. Тан, Г. Дітевег, вказуючи на залежність сюжетної напруги від читацьких очікувань [13].

Л. Клісміт, В. Люцакіс пропонують разом з інтригою використовувати поняття авторського сюрпризу, оскільки інтрига є засобом формування ефекту несподіванки. Нерідко всі очікування читачів щодо подальшого розвитку сюжету різко змінюються сюрпризом, і це призводить до нових сплесків емоцій. Ю. Івата чітко розмежує ці поняття, зауважуючи, що сюрприз як окремих момент розвитку інтриги зорієнтований на короткочасне враження, тоді як «інтрига враховує і підтримує увесь процес читання художнього твору» [9, с. 24]. Дослідник звертає увагу на емоції здивування, радості, суму, яким притаманна

раптовість виникнення й водночас швидке згасання. Інтрига ж викликає почуття прогресивного типу – напруження, тривогу, страх. Нерідко ефект напруженості пов'язаний із приховуванням певної інформації про мотиви поведінки персонажів, із поворотами сюжету.

Інтрига може формуватися за допомогою різних засобів, але найбільш поширеним є ретардація, що виражається через переривання сюжету, зупинку та уповільнення дії, помилковий напрям, драматичну іронію, передікання (створення атмосфери), загадкові заголовки. Л. Клісміт наголошує, що інтрига – це «результат структури та особи», підкреслюючи рівноправність побудови сюжету з усіма навмисними уповільненнями та значення наратора [10].

Розповідач створює інтригу доступними йому засобами, оскільки він знає про події набагато більше, ніж читач. Розповідь від першої особи веде оповідач – учасник або свідок подій, наближений до автора. Іноді події висвітлюються від третьої особи, тобто відстороненим від головних персонажів розповідачем, який лише фіксує дії протагоніста. Розрізняють оповідь, сконцентровану на одному героєві, та всеосяжну, коли в колі уваги наратора перебуває вся система подій твору. Літературознавці А. Виклюк і К. Худик (2020), розглядаючи особливості інтриги в романі Дена Брауна «Втрачений символ», наводять приклад інтриги-жаху в поєднанні з короткочасною інтригою-загадкою, напруга сприйняття яких майстерно диригується оповідачем: «Langdon stopped abruptly. Now he saw the blood. My God! The severed wrist appeared to have been skewered onto a spiked wooden base so that it would stand up. A wave of nausea rushed over him. Langdon inched closer, unable to breathe, seeing now that the tips of the index finger and thumb had been decorated with tiny tattoos. The tattoos, however, were not what held Langdon's attention. His gaze moved instantly to the familiar golden ring on the fourth finger» [1, с. 205]. Емоційність наратора підготувала читачів до кривавої картини і підказала нову загадку золотої каблучки, про яку вже згадувалося у творі раніше.

У цьому прикладі яскраво вираженою є психологічна функція інтриги, яку вважають головною чимало вчених. Так, американський дослідник В. Брюер знаходить в інтризі «суміш болю та насолоди», «солодку тривогу» [7, с. 109], оскільки очікування читача завжди пов'язані з глибоким зануренням в особисті стосунки персонажів, з прагненням дізнатися, що буде далі та чим закінчиться твір. Читач живе почуттями та емоціями

персонажів, своєю чергою автор керує читацькими переживаннями. Гама емоцій читача пояснюється почуттями страху та задоволення, які органічно поєднує в собі художня інтрига. Отже, інтрига може бути зовнішньою (сюжетна, фабульна) і внутрішньою – залежною від душевних переживань персонажів.

Психологічний аспект художньої інтриги знаходиться в центрі досліджень П. Вордерера. Запропонована вченим теорія «напруги» полягає в перенесенні психологічних висновків на художній твір. За спостереженнями психолога, рецептивні почуття читачів, що виникають у процесі розвитку подій, формуються як емпатія чи антипатія до персонажів твору. Автор грає на емоціях читачів, поглиблюючи одні, гальмуючи інші, тим самим створюючи сюжетну та психологічну інтригу. П. Вордерер пояснює емоційні реакції на розгортання подій у творі механізмом очікування, коли «небажаний результат (або подальший розвиток) здається ймовірним (або якщо бажаний результат здається малоімовірним)» [14, с. 235]. Психологічну теорію художньої інтриги в межах дихотомії «бажання-розчарування» розробляє американський дослідник сучасної літератури А. Смутс. Його позиція суттєво відрізняється від попередньої концепції, зокрема в тлумаченні категорії невизначеності як значущого елемента, а також у поглядах на умови створення інтриги. А. Смутс наголошує на домінуванні прагнень читача бути активним у момент небезпеки чи жахів, бажань подолати перешкоди чи напругу разом зі своїми героями. Учений пише, що читацькі емоції посилюються за допомогою кульмінаційного загострення, проте можуть призвести до неабиякого «розчарування від сильного бажання впливати на результат неминучої події» [12, с. 284].

У розгортанні інтриги важливу роль відіграють художня деталь, підказка, знаки. Розкодування цих знаків залежить насамперед від уваги й підготовленості читача, його інтелектуального досвіду. Водночас і наратор може утаємничувати сенс певних деталей або подій, приховуючи сутність, роблячи ще загадковішою сюжетну історію, до розгадки якої прагне читач. Психологічне напруження читача, його невизначеність і тривога здебільшого входять у завдання автора, у його творчий задум задля створення емоційної сюжетної напруги й читацького занурення у твір. Завершення розвитку інтриги у творі орієнтоване на головне – ефект задоволення читача від розв'язання всіх загадок і знаків, що супроводжували сюжетну оповідь.

Отже, інтригу літературних творів слід розглядати у двох аспектах: як сюжетну побудову, пов'язану із розвитком дії та всіх інших сюжетних елементів, та як психологічний принцип впливу на емоційність читача, тобто як чинник художнього сприйняття літературного тексту.

Різновиди художньої інтриги виокремлюють залежно від місця розвитку сюжетної дії, від жанру, від нараторської та психологічної стратегії автора. Розвиток сюжетної дії набуває в художньому творі уповільнення або прискорення – ретардації або перипетії. Інтрига увиразнюється ретардацією зазвичай у детективних та пригодницьких творах, якщо ж подієва канва обрамлює психологічний, філософський чи інший головний зміст, то автори вдаються до прискорення. У романі А. Мердок «Чорний принц» йдеться про подію-інтригу – вбивство, яке ретельно описує головний герой. Інтрига посилюється в тій частині твору, де про злочин послідовно розповідають усі дійові особи трагедії. Кожен наратор по-різному висвітлює події, намагаючись вигородити себе і звинуватити Бредлі Пірсона – головного героя. Ефект невизначеності, нерозгаданості залишається до кінця твору, і це вказує на відмінність жанру інтелектуального роману від детективного.

Теоретики літератури виокремлюють інтригу залежно від літературного напрямку (романтичну, символічну), від авторської емоційності (комедійну, героїчну), від сюжетної дії (коротко- та довготривалу, інтригу-загадку, інтригу-сюрприз). Психологічний аспект розгляду інтриги доповнює цей ряд поняттями, пов'язаними із читацьким сприйняттям: атмосферна інтрига, хибна інтрига, драматична іронія, інтрига-проорокування. Також особливого значення надають ретардації та її різновидам: анулюванню, сповільненню й перериванню сюжету.

Слід відзначити важливість авторських заголовків та епіграфів, які створюють умови для формування й розвитку інтриги будь-якого типу. Загалом важко виділити літературну інтригу в чистому вигляді, оскільки зазвичай різноманітні прийоми, поєднуючись, створюють одну напружену ситуацію. Л. Кицак уважає, що тільки взаємозв'язок авторських прийомів «може наділяти твір різними відтінками напруження та з кожним кроком вибудовувати непохитну зацікавленість твором» [4, с. 60]. Типологія інтригтворення допомагає зрозуміти авторську манеру побудови композиції, сюжету та хронотопу твору, його ідейний задум, емоційність і нараторську стратегію.

Розповідна інтрига або довготривала формується протягом усього розгортання подій, від початку твору, коли автор окреслює головну проблему чи загадку, до поступового викладення фактів-розгадок. Читачі моделюють власні здогадки, які або спростовуються ходом розвитку дії, або підкріплюються. Загалом розповідна інтрига цілком залежить від розвитку сюжетної дії, яка розгортається відповідно до авторської концепції конфліктів і характерів персонажів. Для читачів важливо, щоб горизонт їхніх очікувань справдився, був вартий розв'язання інтриги, тому автор твору нерідко використовує крутий поворот сюжетної лінії.

У художніх текстах трапляється також так звана короткотривала інтрига, яка здатна викликати афект – сильну емоційну реакцію читача. Сприяє емоційному відгуку реципієнта провокуючий, напружений, але короткий момент розповіді. Це може бути недовге протистояння, або гостра нетривала дискусія між героями. Розповсюдженим прийомом короткотривалої інтриги є незавершений, відкритий фінал розділу або ж напруження ситуації в кінці твору, що викликає бажання продовжувати читати історію, аби дізнатися про подальші події.

Інтрига-жах розрахована на емоційну реакцію читача, більш прямолінійну, ніж у попередніх різновидах формування інтриги в художніх творах. Використовується тоді, коли читач очікує на появу жаклимих моментів, або навпаки – коли не очікує. Ефект несподіванки багаторазово посилює інтригу, коли цього вимагає логіка розвитку сюжету та загальної концепції твору. Слід зауважити, що П. Меріме звертався до інтриги жакхів, але робив це виключно в інтересах історичного чи пригодницького сюжету, підпорядкованого не стільки емоційному впливу на читача, скільки міфологічному чи історичному контексту. За приклад можуть слугувати новели «Венера Ільська» та «Локіс», де розгадка інтриги підготовлена системою підказок, натяків, багатозначних образів.

Аналізуючи інтригу-загадку, звертаємо увагу на традиційність цього варіанта інтриги, оскільки він найчастіше трапляється в детективних романах і трилерах. Загадка як прийом присутня в усіх видах літературних інтриг, у чистому ж вигляді характеризується навмисним приховуванням автором певних деталей, подій, характеристик під час розвитку сюжету. Читач може лише створювати власні версії, будувати свої гіпотези.

Усі види інтриг мають спільні художні прийоми розгортання і впливу. Прийом замовчування дося-

гається завдяки приховуванню певних елементів сюжету, що робиться з метою збереження головної сюжетної таємниці. Грою з читачем називають прийом паузи, коли автор навмисно уповільнює розкриття інтриги. Письменник ніби підготував читача до розв'язки загадки й раптом різко перериває розповідь, переключаючи увагу на інші предмети чи події. Нерідко такі паузи зумовлені загальною композицією твору, зокрема, якщо у творі декілька сюжетних ліній. Подібні паузи використовує П. Меріме в новелі «Кармен», коли розповідач заглиблюється в описи власної мандрівки, а не в події, пов'язані із життям головних героїв – Кармен і Хосе.

Використання назв творів чи розділів, а також епіграфів може слугувати розгортанню інтриги через кодування подальших подій або головного секрету. У тій же новелі «Кармен» епіграф твору «Жінка гірка, ніби жовч, але втішною двічі буває: в ліжку, коханкою, і на смертному ложі» сигналізує про криваву розв'язку, про смерть героїні.

Класичним для розвитку інтриги в художньому творі є прийом перипетій – різких, несподіваних сюжетних поворотів, які змінюють очікувану сюжетну лінію, змушуючи події розгортатися загадково та непередбачувано. Сюжетні несподіванки супроводжуються відповідним антуражем, коли автор створює певну атмосферу, що теж традиційно пов'язано з інтригою. Автор змальовує картини природи, інтер'єру, реалістичних, романтичних чи фантастичних ландшафтів, що допомагає читачеві зануритися у світ головних подій твору.

Висновки. Отже, інтрига як спосіб організації сюжетної дії є важливим художнім поняттям для розуміння поетики літературного твору, його композиції, логіки авторської концепції щодо характерів героїв, зовнішніх та внутрішніх конфліктів. Навколо інтриги, тобто своєрідної взаємодії між персонажами, зазвичай сконцентровано всі події твору, які організовуються таким чином у певну систему. Крім того, сучасні літературознавці, зокрема представники рецептивної естетики, надають великої ваги інтризі у формуванні горизонтів читацького сприйняття. Особливої ролі набуває наратор, який може утаємничувати сенс певних деталей або подій, приховуючи сутність, роблячи ще загадковішою сюжетну історію, до розгадки якої прагне читач. Психологічний аспект розгляду інтриги доповнюється читацькими рецепціями, коли особливе значення надається ретардації та її різновидам. Перспективи подальшого наукового пошуку вбачаємо в дослідженні сюжетної інтриги в контексті психології читацького сприйняття, яке завжди є більш особистісним і вибагливим.

Список літератури:

1. Виклюк А. О. Худик К. Г. Особливості видів інтриги у романі Дена Брауна «Втрачений символ». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Том 31 (70). № 4. Ч. 3. С. 201–208.
2. Гадамер Г.-Г. *Истина і метод*. Київ : Юніверс, 2000. 464 с.
3. Зубрицька М. *Номо legens: Читання як соціокультурний феномен*. Львів : Літопис, 2004. 352 с.
4. Кицак Л. Художня природа інтриги в детективах. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2014. № 7-8. С. 60–62.
5. *Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Т. 1*. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
6. Потебня О. *ПОЕТИКА, або $x = a < A$ (Лекції з теорії словесности)*. Харків : Априорі, 2022. 136 с.
7. Brewer, W. (1996). The Nature of Narrative Suspense and the Problem of Rereading *Suspense: Conceptualizations, Theoretical Analyses, and Empirical Exploration* / ed. Vorder, Wulff and Friedrichsen. P. 107–127.
8. Gerrig, R. J. (1993). *Experiencing Narrative Worlds: on the Psychological Activities of Reading*. Yale University Press. 288 p.
9. Iwata, Y. (2009). *Creating Suspense and Surprise in Short Literary Fiction: a Stylistic and Narratological Approach*. Department of English School of Humanities. The University of Birmingham. URL: <http://etheses.bham.ac.uk/id/eprint/284>
10. Klismith, Lydia R. (2014). *Suspense, Structure and Point of View: Building Surprise in Fiction* Departmental Honors Projects. 12. URL : <https://digitalcommons.hamline.edu/dhp/12>
11. Liotsakis, V. (2019). Why Arrian wrote the *Indicē*: Narrative suspense as a defense of Alexander/Rivista di *Filologia e Istruzione Classica*. 128 p.
12. Smuts, A. (2008). The Desire-Frustration Theory of Suspense. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism* 66:3. P. 281–290.
13. Tan, E., Diteweg, G. (1996). Suspense, Predictive Inference, and Emotion in Film Viewing. *Conceptualizations, Theoretical Analyses, and Empirical Exploration* / ed. Vorder, Wulff and Friedrichsen. 149 p.
14. Vorderer, P. (1996). Toward a Psychological Theory of Suspense in *Suspense: Conceptualizations, Theoretical Analyses, and Empirical Exploration* / ed. Vorder, Wulff and Friedrichsen. 231 p.

Orlova O. V., Moklyak O. I. ARTISTIC INTRIGUE IN PROJECTIONS OF READER EXPECTATIONS

Artistic intrigue is analyzed in the article as an element of the structural construction of a literary work. Intrigue is traditionally considered as a mechanism for the plot's action development, but it is proposed to analyze the aspect of the reader's perception of the artistic text developed by representatives of phenomenology and receptive aesthetics. The study of artistic intrigue as an aspect of reader perception expands the concept of intrigue, defines new varieties and functions depending on the horizons of reader expectations. Interpretations of artistic intrigue can be traced in the materials of the works of foreign and domestic researchers, this opens up new perspectives of analysis. The concept of surprise (L. Klismith, V. Liotsakis) is considered in the article, a surprise plays the role of an effect unforeseen by the reader in the form of an act, action, comment, message. The moments of preparation and development of intrigue are demonstrated on the examples of a novel (A. Murdoch «The Black Prince») and a novel (P. Merime «Carmen») with the aim of creating and deepening the reader's emotions in the process of artistic perception of the work. Intrigue as a driver of plot action can slow down or speed up the course of events with the help of various means: interrupting the plot, stopping and slowing down the action, false direction, dramatic irony, foreshadowing, enigmatic titles and epigraphs. The image of the narrator is important for the development of intrigue, because the reader's perception of the work depends on his strategy. A conclusion about the dependence of the dynamics of reader reactions on the narrator's emotionality completes the article, which confirms the psychological function of intrigue. Receptive feelings of readers are formed as empathy or antipathy to the characters of the work and their actions. In this way, the author of the work plays on the emotions of the readers, deepening some, inhibiting others. The authors see further research prospects in the development of the psychological aspect of intrigue.

Key words: *intrigue, plot, reader's expectations, interpretation, perception, author's surprise, narration.*